

Liberalizm (Liberalismus)

A: librāliya. – **E:** liberalism. –

F: libéralisme.

R: liberalizm. – **S:** liberalismo. –

C: ziyoushuyi 自由主义

I. L, savunucularının bakış açısına göre hoşgörü, bireyin özgürlüğü, ayrıcalıkların ortadan kaldırılması, aydınlanma ve toplumsal ilerlemeye karşılık gelir. L, salt Batı ülkelerinde baskın siyasi dünya görüşü haline gelmedi, aynı zamanda birçok batılı olmayan ülkede de eğitilmiş elit kesim tarafından coşkuyla karşılandı. Birleşmiş Milletler'in insan hakları söylemine dahil oldu ve birçok resmi ve resmi olmayan kuruluş için ahlaki bir dayanak noktası haline geldi. Farklı, kısmen zıt akımlara bölündü, emperyalizmi meşrulaştırmak ve onunla mücadele etmek, refah devletini desteklemek ve ona karşı çıkmak, serbest ticareti temellendirmek ve onun düzenlenmesini talep etmek için kullanıldı. Kendini kozmopolitizm olarak gösterir ve milliyetçi hareketlerle ittifak kurar. Sosyalizm, feminizm ve postkolonyalizmin hem düşmanı hem de müttefikidir. Kendilerini 'Anti-liberal' olarak nitelendirilenler, çoğu zaman farklı türden liberallerdir.

Ancak bu farklı akımlar iki öğreti konusunda yie de hemfikirdir. Bunlardan ilki, bireyi etik ve ontolojinin merkezine yerleştirir. Liberaller, salt bireyin bütünlüğünü, çıkarlarını, özerkliğini ve mutluluğunu desteklemenin etik ve politikanın amacı olduğuna inandıkları için bireyci değillerdir. Aynı zamanda bireylerin doğaları gereği bağımsız ve kendi kaderlerini kendileri belirleyen varlıklar olduğuna da inanırlar. Özgürlük, bireylere kendi çıkarlarını belirleme ve takip etme yeteneği verdiği için değerlidir. Liberaller, MARX'IN ThF 6'da

[Feuerbach Üzerine Tezler] eleştirdiği "insani özün [...] tek tek bireylerde" (3/6) bulunduğu görüşünü savunurlar. – L'in ikinci temel ilkesi, bireylerin, özellikle de kanun önünde, kendi kaderini tayin eden aktörler olarak eşitliğini savunur. Liberal bir devlet, bireylere kanun önünde eşit koruma sağlayarak ve hiçbir sınıf veya gruba ayrıcalık tanımayarak. tamamına eşit davranmalıdır.

Marksistler, özgürlük veya eşitliğin değerini inkar ederek bu temel ilkeleri eleştirmezler. Birçok liberalin yaptığı gibi, kendilerini bu değerlerin kapitalist toplumda çelişkili olduğuna yönelik tespitle de sınırlamazlar. En merkezi eleştirileri, liberal birey kavramının yanıltıcı olduğudur. Bireyler bağımsız, kendi kaderini belirleyen özneler değildir. Onlar, belirli bir dereceye kadar etkin bir şekilde değiştirebilecekleri toplumsal ilişkiler içinde yer alırlar. Liberal felsefenin merkezinde yer alan çıkarıcı birey, gerçekte burjuva bireydir, egemenlik karakteri gizlenen ve meşrulaştırılan kapitalist ilişkilerin bir ürünüdür.

Marksizm ve L, farklı yorumlamakla birlikte, insan eşitliği, bireysel kendini gerçekleştirme ve toplumsal ilerlemeye olumlu yaklaşırlar. Her ikisi de Fransız Devrimi'nden ilham almıştır ve her ikisi de kendisini muhafazakarlık, faşizm ve dini köktencilikle karşıtlık içinde görür. Bu ortak noktalar, Marksistler arasında, gerici güçlere karşı mücadelede liberallerle ortak hareket edip etmemeleri ve ne ölçüde ortak hareket etmeleri gerektiği konusunda süregelen bir tartışmaya yol açmıştır.

1. L'den önce 'liberaller.' – Orta Çağ'da 'özgür sanatlar' (artes liberales), el sanatlarının da dahil olduğu 'mekanik'

sanatların aksine, antik çağdan devralınan ve yedi dala ayrılan bilgi birikimini ifade ediyordu. Rönesans döneminde “liberal”, cömert, eli açık, ama aynı zamanda ‘sınır tanımadan’ tüm bağlayıcı kuralların ötesine geçen kişi anlamına da geliyordu. Bu anlam, ‘liberal’ kavramı, ‘Tanrı vergisi’ bir Ancien Régime’in bakış açısından, Fransız Devrimi’nin İngiliz destekçilerine karşı kullanıldığında da hâlâ geçerliydi. Fransız Devrimi ile birlikte, “libéral kelimesinin 19. yüzyılın merkezi ve kilit siyasi kavramlarından biri haline gelmeye başladığı politik ortam” (VIERHAUS 1982, 748) oluşmuştur. Sözcüğün ilk politik öz-nitelemesine 1801 yılında İspanyol anti-klerikallerde rastlanır. Sözcük, Aydınlanma’nın toplumsal reformlar için, bireyin öz gelişimi için ve aristokrasinin ayrıcalıklarına karşı yürüttüğü mücadeleyle şekillenir.

John LOCKE’un yazıları, genellikle L’in felsefi dayanağı olarak görülür. Hükümet Üzerine İki İnceleme (1690) adlı eserinde, doğal hukuk öğretilerine atıfta bulunarak, bireylerin “eşit ve bağımsız” olduklarını ve doğuştan “yaşam ve mülkiyet, [...] sağlık ve özgürlük” haklarına sahip olduklarını savunur (II.2.6; 1977, 203). Devlet otoritesinin amacının, bu ‘doğal hakların’ korumak olduğunu söyler; bu konuda başarısız olması durumunda, halk onu feshetme ve yeni bir tane kurma hakkına sahiptir (II.19.222). Locke için özgürlük ve özel mülkiyet birbiriyle yakından bağlantılıdır. Bireyler bedenleri ve yetenekleri üzerinde bir mülkiyet hakkına sahiptir; doğa durumunda, diğer şeyler üzerinde haklar edinirler, çünkü bu şeylere emek harcarlar ve böylece onları “kendilerine ait” kılarlar (II.5.27). Bir şeye sahip olmak, kişiye onu kullanma ve başkalarını bundan mahrum etme

özgürlüğü verir. Mülkiyet hakları bireysel özgürlüğü korur ve bu özgürlüğün ifadesidir – Tanrı dünyayı “çalışkan [industrious] ve anlayışlı [rational] olanlara” vermiştir (II.5.34). Locke’un felsefesi, Kuzey Amerika’nın yerli halkının mülksüzleştirilmesini meşrulaştırmak için kullanıldı. Locke, mülkiyet hakkının doğal ve dokunulmaz olduğu konusunda ısrar etmek suretiyle, mülk sahiplerinin özgürlüğünün kamu yararına yaptıkları katkılara bağlı olmadığını varsayar. – Onun bu konumu, kendilerini liberteryen olarak gören, hayatı, özgürlüğü ve mülkiyeti korumak için yapılmadıkça, devlet müdahalelerinin doğal hakları ihlal ettiğini varsayan modern liberalleri etkilemiştir (bkz. Nozick 1976, 201ff).

LOCKE, bireylerin hak ve özgürlüklerini vurgulayarak, İngiltere Kralı II. James’in tahttan indirilmesini haklı çıkaran politik bir program takip eder. Fakat Locke’un fikirleri, her şeyden önce yükselen burjuvazinin çıkarlarına, özellikle de ülkeyi sömürmek ve İngiliz hükümetinin kısıtlamaları ve vergileri olmadan ticaretlerini yürütmek isteyen Kuzey Amerika’daki kolonistlerin çıkarlarına uygun olduğu için etkili oldu. Thomas PAİNE (Common Sense, 1776) ve Thomas JEFFERSON tarafından popüler hale getirilen Locke’un fikirleri, Amerikan Devrimi’nin önderlerini ve yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarını insan ve vatandaş haklarının merkezine yerleştiren Fransız devrimcilerini (1793) etkiler. Ancak, Fransız Devrimi özellikle sonraki aşamalarında, dayanışma ve politikanın şekillendirici rolünü ön plana çıkaran ve böylece liberal görüşlerle gergin bir ilişki içine giren Jean-Jacques ROUSSEAU’ya daha fazla vurguda bulunur.

Ancak teoride ve pratikte,

birçok birey Amerikan ve Fransız insan hakları bildirelerinde ilan edilen vatandaşlık haklarının dışında bırakılmıştı. LOCKE'un konsepti, sadece işgücünden farklı olarak bir mülke sahip olan kişilere atıfta bulunur. Bağımlı olanların – kadınlar, çocuklar, kiracılar veya gündelikçiler – politik alanda efendileri veya aile reisleri tarafından temsil edilmesi gerekiyor. Kitlelerin politik gücünden korkan burjuva reformcuların genel anlayışı buydu. Amerikan Anayasasının hamileri, bireysel mülkiyet haklarını tehlikeye atmadan bir demokrasi kurmanın yolları üzerine yoğun bir şekilde kafa yorarlardı (Federalist Papers 10, 1788). Özgürlük ve mülkiyet hakkı, ne Locke ne de onun Avrupalı ve Amerikalı takipçileri tarafından tüm bireylere ait bir hak olarak anlaşılmamıştı. Birçok ülkede evli kadınların bizzat mülke sahip olma hakkı reddediliyordu. Yeni Amerikan Cumhuriyeti'nde kölelik yasal olarak kabul edildi ve yerli halk beyaz yerleşimciler lehine mülksüzleştirildi.

Yine de, L olarak adlandırılan fikirler, her yerde ve herkes için geçerli olduklarını iddia ederler. Onlar adına, dışlanma ve boyun eğmeye karşı protestolar edilebiliyor. Köleliğin kaldırılması yanlıları, köleliğin özgürlük ve eşitlik ilkeleriyle bağdaşmadığını savunabiliyorlardı. Mary WOLLSTONECRAFT, Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi (1792) adlı eserinde, kadınların erkeklerle aynı özgürlük ve vatandaşlık haklarına sahip olduğunu açıkça belirtir: “Erkeğe, kadının onunla akıl yeteneğini paylaşıp paylaşamayacağına tek başına karar verme yetkisini kim vermiştir?” (1989, 34)

2. L ve ulusların refahı. – Fransız Devrimi'nin radikalizmine tepki

olarak, 19. yüzyıl liberalleri doğal hukuk öğretilerinden uzaklaşırlar ve refah ve kamu yararına yönelik reformların değerine vurguda bulunurlar. Özellikle Adam SMITH'in (1776) bireylerin kendi amaçlarının peşinden giderek ulusun zenginliğini ve refahını artıracakları iddiası etkili olmuştu. “Yemeğimizi kasap, biracı veya fırıncının hayırseverliğinden değil, kendi çıkarlarını gözetmelerinden bekleriz. Onların insanlıklarına değil, bencilliklerine başvururuz ve onlarla asla ihtiyaçlarımız hakkında değil, onların çıkarları hakkında konuşuruz” (Zenginlik, I.ii, 21vd.). Jeremy BENTHAM, James MILL ve John Stuart MILL, L'in doğal hukuk temellendirilişinin yerien faydacılığı koyarlar: “doğru ve yanlışın ölçüsü, en fazla sayıda insanın en büyük mutluluğudur” (BENTHAM, A Fragment on Government, 1776, Önsöz, 2. paragraf).

L, girişimcilik ve serbest ticareti temsil ediyordu. İngiltere'de liberaller, tarımsal çıkarları koruyan ve böylece ekmek fiyatlarının yükselmesine neden olan tahıl yasalarını protesto etmek için işçilerle ittifak kurdular ve bu yasalar 1846'da kaldırıldı. Ulusun refahının çoğunluğun sefaletiyle paralel gittiği düşüncesi kaçınılmaz görülüyordu. Çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi, daha kısa çalışma sürelerine yönelik yasalar ve İrlanda'daki Büyük Kıtlık kurbanlarına yardım için başlatılan girişimlerin karşısına, piyasa güçlerini etkilemeye yönelik her türlü girişimi ekonomi için felaket olarak gören liberal bir ortodoksluk çıkar.

L, serbest girişimciliğin, mülkiyet haklarının ve devlet otoritesinin vatandaş ve birey haklarını gerçekten koruyup korumadığını ve genel refahı teşvik edip etmediğini sürekli olarak

sorgular. Liberal fikirleri ciddiye alan status quo'nun eleştirmenleri, çoğu zaman kapitalizmin eleştirmenleri haline geldiler. "Burjuva sosyalistler" (Manifesto, 4/488f), bireyin özgürlüğü, eşitliği ve refahının en iyi şekilde kapitalizmi ortadan kaldıran veya yeniden düzenleyen bir toplumda sağlanabileceğine inanan radikal liberaller olarak anlaşılabilir. MARX ve ENGELS'in "sosyalist burjuva"ya örnek olarak gösterdikleri Pierre-Joseph PROUDHON (488) açısından kapitalist mülkiyet, çatışma ve sefaletin sebebidir. Ona göre, özgürlük ve eşitliğin gerçek anlamını anladığımızda, Fransız Devrimi'nin ideallerinin mülkiyet hakkı ile bağdaşmadığını fark edeceğiz (1840/1992, IV.10, 177). Proudhon, özgürlüğün önceliği altında "komünizm ve mülkiyetin bir sentezini" savunuyordu (227).

3. Marx'ın L eleştirisi.
– MARX, Bu türden radikal liberallerden farklı olarak kapitalizmin ve işçi sınıfının ezilmesinin reformlar yoluyla sona erdirilmesinin imkansız olduğuna inanıyordu. Bu inanç, sadece liberal hareketlerin ve ütöpk sosyalizmin önemli değişiklikler yapma konusundaki yetersizliğine dayanmıyordu, aynı zamanda kapitalizm hakkındaki görüşünden ve onun ideolojisi olan L'e yönelik eleştirisinden de kaynaklanıyordu.

MARX, Yahudi Sorunu Üzerine (1843) adlı eserinde, belirli bir liberal reformu, yani vatandaşlık haklarının Hristiyan olmayanları da kapsayacak şekilde genişletilmesini tartışır. Marx bu reforma hiçbir şekilde karşı değildir. Aslında, Bruno BAUER'in, Yahudilerin (veya Hristiyanların) dinlerini inkar

etmeden liberal bir devletin vatandaşı olamayacaklarını varsaymasının çok hatalı olduğunu gösterir. MARX'IN asıl amacı, salt siyasi özgürleşmenin dini özel bir mesele haline getirdiğini, ancak sosyal özgürleşmeyi dışladığını kanıtlamaktır. "Yani, bu sözde insan haklarından hiçbir, burjuva toplumunun bir üyesi olarak, yani kendine doğru, özel çıkarlarına ve özel keyfiğine geri çekilmiş ve topluluktan ayrılmış birey olan bencil insanın ötesine geçmez." (1/366)

Böylece liberal felsefenin merkezinde yer alan bireycilik sorgulanır hale gelir. Liberaller, insan doğasının "tekil bireylere özgü bir soyutlama" değil, aksine "toplumsal ilişkiler bütünü" olduğunun (ThF, 3/6) farkına varmazlar. Kapital'de MARX, L'in faydacı varyantını da eleştirir: BENTHAM, "en naif bir kuraklıkla [...] modern dar kafalı [...] insanı normal insan olarak [varsaymıştır]. Bu türden normal insan ve onun dünyası için yararlı olan, aslında yararlıdır." (23/637, dipnot 63) Tıpkı piyasadaki değişim ilişkilerinin kapitalizmin gerçek hareket biçimlerinin üstünü örtmesi gibi, liberal felsefe ve onun özgürlük ve eşitlik idealleri de işçiler ve kapitalistler arasındaki gerçek ilişkilerin üstünü örter. "İşgücünün alım satımının gerçekleştiği dolaşım veya mal değişimi alanı, aslında doğuştan gelen insan haklarının hakiki bir cennetiydi. Burada hüküm süren tek şey özgürlük, eşitlik, mülkiyet ve Bentham'dır. Özgürlük!" (23/189) Eşitler arasında özgürce yapılan sözleşmeler tasavvuru, işçilerin emek güçlerini pazara sunmaktan başka seçeneklerinin olmadığı bir gerçekliğin üstünü örter.

MARX, Gotha Programının Eleştirisi'nde (1875), L'in işçi hareketinin tartışmalarında rastlanan yanlış soyutlamalarını ele alır. Tüm burjuva özgürlük kavramlarının az çok "adil"

olan bir ölçüte dayandığını savunur; devrim sonrası bir toplumun da böyle bir ölçüt getireceğini ve insanları çalışma performanslarına göre tüketim fonuna katılacaklarını belirtir (eğer çalışabiliyorlarsa, bkz. 19/20f). Ancak bu ölçütün ne kadar adil olursa olsun, gerçek eşitsizlik durumunu veya bireylerin özel ihtiyaçlarını asla hesaba katamayacağını da ekler. Kapitalist ilişkiler bireyleri karşı karşıya getirdiği sürece, sadece bireyleri gözetten her liberal adalet kavramı nesnel olarak adaletsizdir. Ancak “komünist toplumun daha üst bir aşamasında”, iş bölümü aşıldığında ve “bireylerin her yönlü gelişimi ile birlikte üretken güçleri de geliştiğinde”, insanlar kapitalizme içkin kısıtlamalar olmadan birbirleriyle ilişki kurabilir ve “herkes yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre” ölçütüne göre gerçekten bireyler olarak davranabilirler (21).

4. Refah devleti L’inin yükselişi. – Devlet müdahalesinden özgürlük olarak salt olumsuz belirlenen özgürlük kavramı – şiddet ve zorlamadan korunma söz konusu olmadığı sürece – hem zenginliğin daha eşit dağıtılması gerektiğini savunan sosyalistler hem de bireylerin yeteneklerini geliştirebilecekleri ve özgürlüklerini gerçekleştirebilecekleri bir siyasi toplum talep eden liberaller tarafından giderek daha fazla eleştiriye uğrar. John Stuart MILL, kendi “sosyal ve paylaşım adaleti” kavramının şu ilkeyle tanımlandığını düşünür: “Toplum, herkese, topluma yaptıkları hizmetler ölçüsünde iyi davranmalıdır” (1861/2006, 94). “Adil” demek, “her kişinin hak ettiği iyi veya kötü şeyi alması” anlamına gelir (67). İngiliz “etik sosyalist” Thomas H. GREEN’e göre, “bir grup insanı,

kendi iradesini uygulamak için gerekli olan araçları elde eden veya kendisine yönelten gücün içerisinde güvence altına alan ve bunu yaparken başkalarının elinden fillen bu gücü alan” (Lectures on the Principles of Political Obligation, 1883, No. 221) bir ekonomik uygulama meşru değildir.

Sendikaların 19. yüzyılın sonlarındaki yükselişi, daha ilerici bir liberalizmin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadı. Çocuk işçiliğinin kaldırılması veya kısıtlanması, ücretsiz kamu eğitimi, yaşlılık sigortası veya işsizlik yardımı, liberal reformcularla birlikte mücadele edilerek elde edildi. Bununla birlikte, birçok liberal emperyalizmi destekledi. 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında 19. yüzyılda liberaller genel olarak anti-emperyalist bir tutuma sahiptiler. Adam SMITH, koloniler üzerindeki egemenliğin sadece ekonomik verimsizliğe ve rekabetin bozulmasına yol açmakla kalmayıp (Zenginlik, IV.viii), aynı zamanda “insanlığın en kutsal haklarının açık bir ihlali” olduğunu savunuyordu (IV.vii.b). Birkaç nesil sonra MILL, emperyalizmin fazla sermayenin yatırılmasına hizmet ettiğini ve sömürge halklarını medenileştirdiğini iddia eder. Bu halklar iyi yönetilmeye muktedir değilse, yabancı egemenlik “tüm kaçınılmaz kötülüklerine rağmen, bir halk için çoğu zaman çok yararlı olacaktır, onu hızla birkaç aşamalı bir ilerleme sürecinden geçirecek ve iyileşmenin önündeki engelleri ortadan kaldıracaktır” (1861/1968, 58).

5. Marksizm ve faşizm arasındaki gerilim alanında. – Sendikaların artan gücü ve seçme ve seçilme hakkının genişlemesi, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Marxistler arasında, hedeflerine kapitalist sistem dahilinde liberal-demokratik reformlar yoluyla ulaşılıp ulaşılamayacakları konusunda şiddetli bir

tartışmaya yol açar. Eduard BERNSTEİN, *Ön Koşullar* (1899) adlı eserinde, sosyalist bir devrimin ne olası ne de gerekli olduğunu ve işçilerin liberal- demokratik bir devletin vatandaşları olarak sosyalist reformları uygulayabileceklerini varsayar. Bernstein'a göre L aslında tarihsel olarak kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet etmiştir. "Ancak L'i dünya tarihi hareketi olarak ele alırsak, sosyalizm sadece zamanın akışına göre değil, aynı zamanda tinsel içeriği açısından da onun meşru mirasçısıdır, ki bu durum, sosyal demokrasinin tavrı almak zorunda kaldığı her ilkesel sorunda pratik olarak da görülmektedir." (1969, 159)

BERNSTEİN'in "reformizmine" karşı çıkan ilk kişilerden biri Rosa LUXEMBURG'dur. LUXENBURG, liberal demokrasi ve liberal ahlakın aslında burjuva demokrasisi ve burjuva ahlakı olduğundan ısrad ediyordu. "Bernstein L'in genel insani karakterinden söz ederken ve sosyalizmi kendi versiyonuna dönüştürürken, sosyalizmin sınıf karakterini, yani tarihsel içeriğini [...] elinden almak ve böylece aksine, L'in tarihsel taşıyıcısı olan burjuvaziyi genel insani çıkarların temsilcisi yapmak dışında ne yapıyor ki?" (SoR [Sosyal Reform ya da Devrim], GW 1/1, 438) BERNSTEİN'in reformizmini ve sendikal mücadeleleri vurgulayan Rus sosyalistlerini benzer şekilde LENİN'de eleştirir. "Bu durumda işçi kitlelerinin hareketleri sırasında kendilerinin geliştirdikleri bağımsız bir ideoloji söz konusu değilse, soru sadece şu şekilde olabilir: burjuva ideolojisi mi, sosyalist ideoloji mi? Burada bir orta yol yoktur [...]. Bu nedenle, sosyalist ideolojiye yönelik her türlü küçümseme, ondan her türlü sapma, aynı zamanda burjuva ideolojisinin güçlenmesi anlamına gelir." (1901, LW 5, 395f)

Peki, işçiler güçlerini neden

devrimci sınıf bilincinin gelişmesinden ziyade, daha yüksek ücretlere yönelik sendikal mücadelelere harcadılar? LENİN'İN cevabı, burjuva ideolojisinin uzun solukluluğuna ve aşinalığına odaklanıyor. Burjuva ideolojisi, "kökeni bakımından sosyalist ideolojiden çok daha eski olduğu, çok yönlü geliştiği ve yayılması için karşılaştırılamayacak kadar araca sahip olduğu" için hüküm sürmeye devam ediyor (397). Ona göre, işçi sınıfı kendi gücünden kaynaklı sadece "sendikalist bir bilinç" üretebilir (386). Burjuva ideolojisini geri püskürtmek için, işçi sınıfının eğitimi ve örgütlenmesi görevini üstlenen devrimci bir liderliğe ihtiyaç vardır.

GRAMSCI, L. Kavramını, tarihin özgürlüğün gerçekleşmesi doğrultusunda ilerlediğini düşünen Benedetto CROCE'ye yönelik eleştirisiyle bağlantılı olarak ele alır. GRAMSCI, CROCE'nin idealizmini reddeder, ancak her siyasi örgüt veya partinin siyasi-etik bir temele sahip olması gerektiği görüşüne sahip çıkar: "Her devlet ahlaki bir yapıya sahiptir, zira en önemli işlevlerinden biri, nüfusun büyük çoğunluğunun belirli bir kültürel ve ahlaki düzeye, yani üretken güçlerin gelişiminin gerekliliklerine ve dolayısıyla egemen sınıfların çıkarlarına uygun bir düzeye (veya türe) yükseltmekten oluşur." (Gef, H. [H. Def.] 8, §179, 1043) HEGEL veya CROCE gibi burjuva düşünürler, politik ahlak anlayışlarını evrensel kabul ederler. "Ancak gerçekte, devletin ve kendilerinin sonunu ulaşılması gereken bir hedef olarak belirleyen tek toplumsal grup, egemenlerin iç bölünmelerine vb. son vermek ve tek tip bir teknik-ahlaki toplumsal organizma yaratmak çabasıyla etik bir devlet kurabilir." (1044) Bu görevi yerine getirebilecek tek grup işçi sınıfıdır. Ancak bu, kapitalizme karşı mücadelenin sadece ekonomik veya siyasi reformlara yönelik bir mücadele

olamayacağı anlamına gelir. Kapitalizm, ekonomik krizleri kültürel hegemonyası sayesinde atlattırılmaktadır: “Sivil toplumun üst yapıları, modern savaştaki hendek sistemi gibidir”, orada “şiddetli topçu ateşi” “düşmanın tüm savunma sistemini yok etmez”, aksine “sadece dış yüzeyi yok eder” (H. 13, §24, 1589). Bu nedenle, işçi sınıfının bir partisi hegemonyaya yönelik mücadeleye katılmalıdır.

Faşistler, bireysel özgürlüğe ilişkin liberal ısrarı reddederler, çünkü onlar için “toplum”, devlet merkezli bir tinsel ve ahlaki bir bütünlük oluşturur. İdealist filozof ve MUSSOLINI taraftarı Giovanni GENTILE, devleti toplumsal iradenin en üst düzey ifadesi olarak görür. Faşizm araştırmacısı Emilio GENTILE’nin özetlediği gibi (1975/2005, 310), bireyler “tek bir yasa ve tek bir iktidar altında, adı devlet olan tek bir irade altında birleşerek” kendilerini gerçekleştirirler. Devletin dışında bireyler için ne kimlik ne de anlam vardır. “Duce”, faşizmin yeri dolduramaz kalbi olarak sahnelenir: duyguların ve iradenin gücünü harekete geçirebilen ve böylece etrafında “güçlü” bir takipçi kitlesi toplayabilen “lider bir ruh” (309).

1920’lerde kurulan Frankfurt Sosyal Araştırma Enstitüsü, kendilerini ortodoks Marksizm ve liberal ideolojinin eleştirmenleri olarak gören Marksist entelektüellerin üssüydü. Max HORKHEIMER ve Theodor W. ADORNO, ABD’deki sürgünlerinde yazdıkları AD (1944) adlı eserlerinde, L’i faşizmin sebep olduğu acılardan sorumlu ideoloji olarak tanımlarlar. Aydınlanma düşüncesi, bilimsel ölçüm biçimlerine dayandığından, bireyleri manipüle edilebilen, kontrol edilebilen ve yönetilebilen özdeş birimler olarak ele alır. “Burjuva toplumu eşdeğerlik tarafından yönetilir. Eşdeğer olmayan

şeyleri soyut büyüklüklere indirgemek suretiyle karşılaştırılabilir hale getirir.” (Adorno, GS 3, 24) Modern burjuva toplumunda özgürlük, varlığını koruma mücadelesine dönüşür. “Ancak, burjuva iş bölümü yoluyla varlığını koruma süreci ne kadar başarılırsa, beden ve ruh olarak teknik donanımına göre şekillenmek zorunda olan bireyleri kendilerini bir kenara bırakmaya o kadar zorlar.” (47) Burjuva toplumu böylece barbarlığa geri döner. “Burjuvaların birbirlerini kontrol altında tuttukları kısa L ara döneminden sonra, egemenlik faşist bir şekilde rasyonalize edilmiş arkaik bir dehşet olarak ortaya çıkar.” (107) Burjuvazinin mülksüzleştirilmesi ve üretim araçlarının ele geçirilmesi, yönetilen, üretimin bilimsel biçimine içkin olan ve tüm yaşam alanlarına nüfuz eden aşılanma ve yabancılaşmayı ortadan kaldırmaz.

6. Refah devletlerinin sosyal liberalizminden neo-L’e – İngiliz sosyolog Thomas H. MARSHALL, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, “refah hakkı”nı 20. yüzyılda vatandaşlık haklarının temel bir genişlemesi olarak temellendirir. Bu hakların aslında ekonomik eşitlik getirmediğini, ancak “medeni bir yaşamın somut içeriğinin genel olarak zenginleşmesine, risklerin ve belirsizliklerin genel olarak azalmasına, her düzeyde daha şanslı olanlarla daha az şanslı olanlar arasında denge sağlanmasına” (1950/1992, 73) yol açtığını dile getirir. Buna karşın Herbert MARCUSE’ye göre ise, icra edilen kapitalizmin “gelişmiş endüstriyel medeniyetinde” “rahat, sorunsuz, makul, demokratik bir özgürlükten yoksunluk [...], teknik ilerlemenin bir işareti” (1964/1994, 21) hakimdir. İhtiyaçlar, çıkarıcı çıkarlar tarafından manipüle edilir, uzlaşmazlık zayıflatılır. Liberal değerler bir zamanlar

sahip oldukları eleştirel güçlerini tamamen kaybederler. Daha da kötüsü, bu değerler egemenliği ve eşitsizliği meşrulaştırmak için kullanılır. Hoşgörü, farklı düşünen grupların zayıf olduğu yönetilen bir toplumda, “[niteliksel] bir değişimi teşvik etmekten ziyade, onu engellemeye hizmet eder” (1967, 127).

6.1 ADORNO ve HORKHEIMER’DE de görülebilen, Aydınlanma’nın (faşist baskıya uğramasına rağmen) barındırdığı özgürleştirici potansiyeli açığa çıkarma iddiası, özellikle Jürgen HABERMAS tarafından daha da geliştirilir. Erken dönem eserlerinde, Aydınlanma düşüncesinin yozlaşmasıyla bağlantılı sorunu, “Aydınlanma eylemlerinin teknolojiyle ikame edilmesini” teşvik eden hermeneutikçi bilimlerinde başına gelen ve “yansıtıcı bir şekilde benimsenen geleneklerin sterilize edilmiş bilgisini ortadan kaldıran [...] ve tarihi müzeye hapseden” (1965/1968, 166) bilgiye yönelik pozitivist anlayışa bağlar. Bu anlayış, ilkelerini konuşmanın temel eylemlerinden alan, özgürleşmeye ilgi duyan bir bilimin ortaya çıkmasını engeller: “İlk cümle ile genel ve zorlamaya dayalı olmayan bir uzlaşma niyeti açıkça ifade edilmiştir.” (163) Ancak “ancak özgürleşmiş bir toplumda [...] iletişim, herkesin herkesle egemenlikten uzak bir diyaloga dönüşür ve biz, karşılıklı olarak şekillenen benlik kimliğinin modelini ve gerçek uyum fikrini her zaman bu diyalogdan ödünç alırız. Bu bakımdan, ifadelerin doğruluğu, başarılı bir yaşam beklentisinde temellenir” (164) İletişimsel eylemde bireyler, ancak herkesin eşit haklarla katıldığı ve en iyi argümanların galip geldiği bir söylemde haklı gösterilebilecek hak taleplerinde bulunurlar. Habermas’ın tanımladığı “ideal konuşma durumu”, sosyalistler ve

radikal liberaller tarafından savunulan eşitlik, akılcılık ve özgürlük ideallerini gerçekleştirecektir. Habermas, “burjuva kamuoyunun liberal modelinin yapısı ve işlevi”nde bu söylemin henüz kısmen gerçekleşmiş olduğunu görür (1962/1990, 52). Ancak, ileri kapitalizmin tüketimcilik, bürokrasi ve piyasa odaklı kurumları ve aynı şekilde moderniteye özgü uzman-söylemleri, bireylerin ortak yaşam dünyalarını geliştirdikleri ve sürdürdükleri alanı ortadan kaldırma eğilimi gösterirler. “Kapitalizm ve demokrasi arasında çözölemeyen bir gerilim ilişkisi mevcuttur” (1981, 507). Para ve iktidar yoluyla uyumlu hale getirilen “sistem”, uzlaşma odaklı “yaşam dünyası”nın sınırlarını sürekli olarak aşma eğilimi gösterir. “Kapitalizmin sistemik inatçılığı [...] sistemik olarak uyumlu hale getirilmiş eylem alanlarının işlevsel gerekliliklerinin, gerekirse yaşam dünyasının teknolojikleşmesi pahasına da olsa yerine getirilmesi gerektiği şeklinde özetlenebilir.” (507f)

6.2 John RAWLS, kendi çıkarlarını takip eden bireylerin, ırk, sınıf, cinsiyet veya iyilik kavramları hakkındaki bilgileriyle bağlantıları kesilmiş halde “bilgisizlik perdesi” arkasında bulundukları bir (kurgusal) modelden yola çıkarak sosyal-L’in adalete daylı temellerini ortaya koyar; kendilerinden düzenlerinin temelini oluşturacak adalet ilkeleri üzerinde anlaşmaya varmaları istenmesi durumunda (1975, I.3, 29vd.), iki ilke üzerinde anlaşacaklardır: her bireyin, herkesin özgürlüğüyle bağdaşacak kadar özgürlüğe sahip olduğu; eşitsizliklerin, sadece en az avantajlı grupların refahını desteklediği ölçüde kabul edilebilir olduğu (32). Zenginlikten kaynaklanan eşitsizlik, herkesin, özellikle de en yoksul olanların refahının artmasına katkıda bulunmalıdır. Rawls, bu adalet

ilkelerinin evrensel olduğunu ve kapitalist ve sosyalist toplumlar için eşit derecede geçerli olduğunu varsayar. Ancak, bireyler ve onların çıkarları hakkındaki görüşleri ve özgürlüğe verdiği önem, onun kaçınılmaz olarak kapitalizmi adalet fikirlerinin öncelikli referans çerçevesi olarak görmesine yol açar (V.43, 308ff). RAWLS'ın felsefesi, sermaye ve emek arasındaki Fordist sınıf uzlaşısının bir örneğini temsil eder.

Michael SANDEL, Rawls'ın kuramında yer alan bir çelişkiyi, Rawls'ın, değerlerden ve toplumsal ilişkilerden bağımsız hareket ettiği halde bireyin yine de sosyal adalete bağlı olduğunu varsaymasında görür; zira sosyal adaletin, bireysel kimlik için ortak değerlerin belirleyici olduğu bir “kurucu topluluk” gerektirdiğini belirtir. Bu bireyler için “topluluk, sadece vatandaş olarak sahip oldukları şeyi değil, ne olduklarını da tanımlar; bu, seçilmiş bir ilişki (gönüllü bir dernekteki gibi) değil, keşfettikleri bir bağlıdır; sadece bir özellik değil, kimliklerinin bir parçasıdır” (1982, 150). Komünitaristler, kimlik ve dayanışmanın kaynağı olarak geleneksel bir iyilik kavramına veya kökensel bir topluluğa bağlı kaldıkları ölçüde, çokkültürlü bir toplumun zorunlu olarak çok sayıda kimlikten oluştuğunu kabul etmek istemeyen muhafazakarlıkla yollar kesişir.

6.3 Rawls'ın sosyal adalet kuramı filozoflar arasında son derece etkili olmasına rağmen, resmi politika veya kamuoyu görüşü üzerinde neredeyse hiçbir etkiye sahip olmadı. 1970'lerin sonlarından itibaren ağırlık kazanan neoliberalizm oluşumu, özel girişimciliği ve “serbest piyasa”yı refahın kaynağı olarak yüceltir ve giderek artan eşitsizliğe temelde kayıtsız kalır. Friedrich A. von Hayek'e göre, rekabet “yetkililerin zorlayıcı veya

keyfi müdahalesi olmadan ekonomik faaliyetimizi koordine etmemize izin veren tek yöntem”dir (1944/2003, 59). “Dış koşullar bizden bir karar talep ettiğinde davranışlarımızı kendimizin düzenleme özgürlüğü ve vicdanımızın sesine göre kendi hayatımızı şekillendirme sorumluluğu, bu, ahlaki duygunun gelişebileceği ve bireylerin özgür kararlarıyla ahlaki değerlerini her gün yeniden yaratılabilecekleri tek ortamdır.” (262) Sosyal liberalizm, sosyal adalet anlayışıyla “doğrudan tam sosyalizme” götürür (1976/2003, GS, B.4, 215). Hayek'e göre, neoliberalizmin serbest piyasa savunuculuğunda söz konusu olan, mümkün olan en yüksek refahı sağlamak değil, devletin, demokratik olanı da dahil, tiranlığını sona erdirmektir.

Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşü, Francis FUKUYAMA'yı son yüzyılların ideolojik mücadelelerinin artık sona erdiği ve liberal demokrasinin zafer kazandığı sonucuna varmasına yol açmıştır. Ona göre, tüm yeni demokrasiler veya piyasa ekonomileri başarılı olmayacak olsalar bile, şu model açıktır: “Zafer kazanmış gibi görünen, liberal uygulamadan çok şu liberal görüştür: Bugün dünyanın çok büyük bir bölümünde, liberal demokrasiye gerçek bir alternatif olabilecek evrensel iddiaya sahip bir ideoloji ve halk egemenliği olarak başka bir meşruiyet ilkesi yoktur” (1992, 82). FUKUYAMA'nın, liberallerin dünyayı fethedeceği yönündeki beklentisinin naif olduğu ortaya çıktı. Kapitalizm ve demokrasinin savunucuları bile mutlaka liberal olmuyorlar. Küreselleşme, liberalleri ulusal sınırların içindeki ve dışındaki farklılıklarla, dini dünya görüşlerinin yeniden canlanmasıyla, kültürlerini uygulama hakkını talep eden ve liberal bireysel özgürlük ve adalet

anlayışlarına aykırı geleneklere bağlı kalan etnik ve yerli gruplarla ve L'in yarattığı toplumsal düzeni reddedenlerin süregelen direnişiyile yüzleştirmektedir. Ernesto LACLAU ve Chantal MOUFFE, kapitalizmi görmezden gelen ve hor gören L savunucuları karşısında, sol politikanın görevini "liberal-demokratik ideolojiyi terk etmek değil, aksine onu radikal ve çoğulcu bir demokrasi yönünde derinleştirmek ve genişletmek" olarak tanımlarlar (1985/1991, 240).

7. Feminist eleştiri. – Cinsiyet ayrımcılığının açıkça gerekçelendirilmemesi durumunda bile, liberal toplumlarda kadınlar çoğu alanda erkeklere tabi olmaya devam etmektedir ve politik ve ekonomik iktidar pozisyonlarında sadece marjinal bir oranda temsil edilmektedirler. Solcu ve Marksist feministler, liberal toplumlarda kadınların özgürlük ve eşitliklerini engelleyen yapısal engellerle karşılaştıkları görüşündeler.

Klasik liberal teoride kadınlar toplum sözleşmesine katılımın dışında tutulmuşlardır. Kadınlar ve diğer 'bağımlılar', sahiplik-statüsünün kendilerine burjuva kimliği kazandırdığı erkekler tarafından temsil edilmektedir. Carole PATEMAN, liberal toplumsal sözleşmenin bir cinsiyet sözleşmesini varsaydığını gösterir. Erkekler, devlet onlara aile içinde kadın ve çocuklar üzerindeki hakları tanıdığı sürece, bazı özgürlüklerinden vazgeçmeyi kabul ederler. "Modern patriarşi, bir erkek topluluğu şekline sahiptir ve başlangıçtaki sözleşme, erkekler arasında yapılan bir anlaşmadır." (1988, 77) "Sivil özgürlük ve eşitliğin önemi, yalnızca kadınların özel alanda doğal olarak boyun eğdirilmesiyle karşılaştırıldığında anlaşılabilir." (113vd.) Pateman gibi birçok feminist de, L'in feminizm için oluşturduğu sorunun, kadınlara erkeklerle aynı doğal ve

sivil hakların tanınmasıyla kolayca aşılamayacağı görüşündedir. Kadınların aile içindeki konumu ve liberal özgürlük kavramı için temel oluşturan kamusal ve özel alan arasındaki ayrım, kadınların özgürleşmesine ve kamusal ve politik yaşama katılımına sınırlar getirmektedir. Liberaller geleneksel olarak, kamu güvenliği ile bağdaştığı sürece devletin özel hayata müdahale etmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak kamusal/özel ayrımı her zaman cinsiyete dayalı iş bölümü ile bağlantılı olmuştur, çünkü kadınlar aile ve çocukların bakımından asıl sorumlu sahibi kişilerdir. Susan OKIN'e göre sorun, "evlilik ve ailenin [...] adaletsiz kurumlar olmasıdır. Bunlar, kadınları bağımlılığa, sömürüye ve istismara maruz bırakan nır toplumsal cinsiyet sisteminin eksenini oluşturur" (1989, 135vd.). Ancak Okin, liberal reformlar yoluyla bu sorunun çözülebileceğini düşünür. "Adil bir gelecek, bu tür bir cinsiyetin olmadığı bir gelecek olurdu. Toplumsal yapılar ve pratiklerde cinsiyetin, bir insanın göz rengi veya ayak parmaklarının uzunluğundan fazla bir anlamı olmazdı [...]. Bu, erkeklerin ve kadınların [...] çocukların bakımından çeşitli ücretli işlere ve siyasetteki üst düzey pozisyonlara kadar yaşamın her alanında eşit olarak yer aldıkları bir gelecek olurdu." (171)

Cinsiyet eşitliğinin liberal reformlar yoluyla ulaşılabileceğine yönelik düşünceye iki temel itiraz bulunmaktadır. Marksist feministler, kadın emeği ve ataerkil ailenin kapitalizmin temel direkleri olduklarından köklü bir reforma tabi tutulamayacaklarını vurgularlar. Mariarosa DALLA COSTA ve Selma JAMES'e (1973) göre ev işi, kapitalizm için esas teşkil edici gizli bir üretken emek biçimidir. Kapitalizme karşı mücadele, kadınların katılımı olmadan ve kadınların ev işlerinde

maruz kaldıkları kölelik biçimi ortadan kaldırılmadan asla başarılı olamayacaktır. “Kadın hareketinin karşı karşıya olduğu zorluk, kadınları evden kurtarıırken, bir yandan kadınların çifte köleliğini önlemek, diğer yandan da sermaye tarafından kontrol ve disiplinin bir adım daha ileri götürülmesini engellemeye yönelik mücadele biçimleri bulmaktır. Bu, kadın hareketi için nihayetinde reformizm ile devrimci politika arasındaki ayrım çizgisidir.” (58) DALLA COSTA ve JAMES, ev işlerinin ücretlendirilmesi talebini, kadınların kendilerini oldukları gibi, yani kapitalist sistemde çalışan işçiler olarak algılamaları için bir yol olarak görürler.

Heidi HARTMANN, ataerkilliğin ve kapitalizmin birbirini karşılıklı olarak güçlendiren iki temel baskı sistemini oluşturduğunu savunur. “Ataerkillik, erkekler arasında hiyerarşi oluşturmak ve meşrulaştırmak suretiyle (tüm gruplardan erkekler en azından bazı kadınlar üzerinde kontrol sahibidir) kapitalist kontrolü güçlendirir ve kapitalist değerler ataerki değerleri belirler.” (1983, 64) Dolayısıyla kapitalizmle mücadele, ataerkillikle mücadeleden bağımsız olarak yürütülemez ve tersi içinde geçerlidir (70vd.).

Solcu feministler ve bakımın önemini vurgulayanlar, cinsiyet sosyal kategorisinin kaldırılmasını savunmazlar. Onlara göre, cinsiyetin olmadığı bir dünya, kadınların – liberal teoride erkekler gibi – bağımsız, bencil bireyler olduğu, çocukların, gelecek nesillerin ve kendilerinin zararına olan bir dünya olurdu. Kadınlarla ilişkilendirilen özelliklerin ve faaliyetlerin liberal bir toplumda görmezden gelinmesini, cezalandırılmasını veya alay edilmesini eleştirirler. Eva Feder KİTTAY, Rawls’ın ve

diğer liberallerin, bireylerin toplumda eşit olarak hareket eden, tamamen rasyonel yurttaşlar olduğu yönündeki varsayımını reddeder. Bu, ne bağımlılıkları nedeniyle belirli bir katılımdan mahrum kalanları ne de başkalarına bakmakla yükümlü olan ve bağımlılarının ihtiyaçlarını karşılamak için çaba gösterenleri dikkate almamaktadır. “[...], bağımlı hale geldiğimizde birinin bize bakacağı güvencesine sahip olmadan; bağımlı birine bakmak için çağrıldığımızda uygun desteği göreceğimizden emin olmadan; enerjimizi ve dikkatimizi başkasına yönelttiğimizde kendimize bakma yeteneğimizi kaybetmeyeceğimizden emin olmadan temel özgürlüklerimize sahip olabiliriz.” (1999, 102)

Selma SEVENHUIJEN’in yaklaşımını, “feminist kadınları” sadece “kendilerini tarafsız varlıklar olarak gösterirken tek sorunlarının erkeklerle yetişmek olduğu” durumda “normatif vatandaşlık anlayışına” katılmalarına izin verdiği için eleştirir. Okın, bakımın kadınlar için bir engel olduğunu ve ondan kurtulmaları gerektiğini söyler. “Politik teoride bakımın olağan marjinalleşmesi, bu yolla iki kat sorgulanır hale gelir.” (1998, 78) SEVENHUIJEN’e göre yurttaşlığı sadece liberal bir hak modeli bağlamında tasarlamak bir hatadır. Somut bireylere duyulan ilgi, dayanışma, bakım ve adaleti birleştiren bir vatandaşlığın merkezine yerleştirilmelidir (184).

BİBLİYOGRAFYA

E.BERNSTEIN, Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie (1899), Reinbek 1969; M.DALLA COSTA ve S.JAMES, Die Macht der Frauen und der Umsturz der Gesellschaft, çeviren. G.Bock, Berlin/W 1973; F.FUKUYAMA, Das Ende der

Geschichte: Wo stehen wir?, İngilizceden çeviren. H.Dierlamm, U.Mihr ve K.Dürr, Münih 1992; E.GENTILE, The Origins of Fascist Ideology: 1918-1925 (1975), New York 2005; J.HABERMAS, Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft (1962), yeni baskıya önsözle, Frankfurt/M 1990; a.g.y., “Erkenntnis und Interesse” (1965), a.g.y., Technik und Wissenschaft als ‘Ideologie’, Frankfurt/M 1968, 146-68; a.g.y., Theorie des kommunikativen Handelns, Cilt 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft, Frankfurt/M 1981; H.HARTMANN, “Marxismus und Feminismus: Eine unglückliche Ehe”, L.Sargent (ed.), Frauen und Revolution içinde, Berlin/B 1983, 29-78; F.A.v.HAYEK, Der Weg zur Knechtschaft (1944), München 2003; a.g.y., Recht, Gesetz und Freiheit. Eine Neufassung der liberalen Grundsätze der Gerechtigkeit und der politischen Ökonomie (3 Cilt, 1973/76/79), GS, Abt. B, Cilt. 4, İngilizceden çeviren M.Streissler, Tübingen 2003; E.F.KITTAY, Love’s Labor: Essays on Women, Equality and Dependency, Londra-New York 1999; E.LACLAU ve Ch.MOUFFE, Hegemonie und radikale Demokratie. Zur Dekonstruktion des Marxismus (1985), İngilizceden çeviren M.Hintz ve G.Vorwallner, Wiyana 1991; J.LOCKE, Zwei Abhandlungen über die Regierung (1690), İngilizceden çeviren H.J.Hoffmann, Frankfurt/M 1977; H.MARCUSE, Der eindimensionale Mensch: Studien zur Ideologie der fortgeschrittenen Industriegesellschaft (1964), çeviren A.Schmidt, München 1994; a.g.y., “Repressive Toleranz”, R.P.Wolff, B.Moore ve a.g.y., Kritik der reinen Toleranz içinde, çeviren A.Schmidt, Frankfurt/M 1967, 91-128;

Th.H.MARSHALL, “Staatsbürgerrechte und soziale Klassen” (1950), a.g.y., Bürgerrechte und soziale Klassen. Zur Soziologie des Wohlfahrtsstaates içinde Frankfurt/M 1992, 33-94; J.St.MILL, Betrachtungen über Repräsentativ-Regierung (1861), GW 8, İngilizceden çeviren. E.Wessel, Aalen 1968; a.g.y., Utilitarismus (1861), İngilizceden çeviren M.Kühn, Hamburg 2006; R.NOZICK, Anarchie, Staat, Utopia, İngilizceden çeviren H.Vetter, Münih 1976; S.OKIN, Justice, Gender and the Family, New York 1989; C.PATEMAN, The Sexual Contract, Cambridge 1988; P.-J.PROUDHON, Was ist das Eigentum? Erste Denkschrift (1840), Wiyana 1992; J.RAWLS, Eine Theorie der Gerechtigkeit, Amerikan İngilizcesinden çeviren H.Vester, Frankfurt/M 1975; M.SANDEL, Liberalism and the Limits of Justice, Cambridge 1982; S.SEVENHUIJSEN, Citizenship and the Ethics of Care, Londra-New York 1998; R.VIERHAUS, “Liberalismus”, GG 3, 1982, 741-85; M.WOLLSTONECRAFT, Eine Verteidigung der Rechte der Frau (1792), İngilizceden çeviren. E.Schotte, Leipzig 1989.

JANNA THOMPSON (MK)

II. – 1. L, politik-felsefi bir kuram olarak bireyin özgürlüğünü merkeze alır. Bir yandan, yasal düzenlemelerle dayatılan negatif bir özgürlük söz konusuyken, diğer yandan bireyin ifade özgürlüğü, mülkiyet ve ekonomik girişim hakkını güvence altına alan pozitif bir özgürlük söz konusudur. Liberal kuramın temel varsayımı LOCKE’den bu yana, “her insanın [...] kendisinin efendisi” (master of himself) olduğu, kendi “eylemleri” kadar kendi “emeğinin” de sahibi olduğu yönündedir (1689, II.v.44; 1977, 227). John GRAY’in John Stuart MILL’in

bireysellik kavramı üzerinden gösterdiği gibi, birey bu haliyle, “özerk düşünce ve seçim” yoluyla “özel ihtiyaçlarını” tatmin etmesine olanak tanıyan bir “kendini gerçekleştirme” arayışındadır (1989, 224). L’in teori ve toplumsal pratik olarak 17. Yüzyılın başlarında yükselişi ve yaygınlaşmasıyla birlikte, Benjamin CONSTANT’IN “modernlerin özgürlüğü” olarak adlandırdığı yeni bir özgürlük kavramı oluşmaya başlar. Bu kavram, bir yandan “bireysel” olanın “siyasi” olan, yani “kolektif özgürlük” karşısındaki önceliğine dayanırken (1819, W 4, 383vd., 388, 368) – bu nedenle, diğer büyük gelenek olan jakoben-sosyalist geleneğe karşı kararlı bir muhalefetken; diğer yandan, sadece “kişisel bağımsızlığa yönelik canlı bir eğilim” yaratmakla kalmayan, aynı zamanda insanların ihtiyaçlarını karşılayan ve isteklerini, “neredeyse her zaman [...] bir aksaklık, bir engel” anlamına gelen otoritenin müdahalesi olmadan tatmin eden “ticaret” ile doğrudan bağlantılıdır (374). Bu kanı, ekonomi biliminin babası Adam SMITH tarafından da savunulmuştur: “Bir insanın yaşam koşullarını iyileştirme yönündeki doğal çabası [...] öylesine güçlü bir itici güçtür ki, tek başına ve hiçbir yardım almadan, bir ülkeyi refah ve refaha kavuşturmakla kalmaz, aynı zamanda insanların aptallıklarıyla yasalarla kendilerini sık sık engelledikleri yüzlerce anlamsız engeli de aşabilir” (Reichtum [Zenginlik], 1776, IVv, 452).

2. Orta Çağ’a (Magna Charta) ve 17. yüzyı Hollanda’sının o yüzyılın ortalarına kadar uzanan bazı öncüllerine rağmen, biçim olarak liberal olarak nitelendirilebilecek ilk hükümet, 1689 yılında İngiltere’deki Muhteşem Devrim’den (halk kitlelerinin katılımı olmadan ve kan dökülmeden gerçekleştiği

için bu isimle anılır) doğdu. Oranya’lı II. Wilhelm’in anayasal monarşisinde, hükümdarın ve parlamentonun yetkileri bir Bill of Rights [Haklar Bildirgesi] aracılığıyla açıkça belirlenmişti. Bildirgede, politik gücün halkın elinde olduğu ve kendi temsilcilerini serbest seçimlerle seçtikleri açıkça ifade ediliyordu. Dini hoşgörü ve adaletsiz yasalara ve hükümdarlara karşı direniş hakkını da ifade eden bu yeni yönetim biçimi, tüm Batı hükümetlerini etkileyen ve Batı’nın özellikle diğer toplumsal sistemlerle karşılaştırıldığında övüldüğü demokratik rejimlere yol açan L’in politik-felsefi idealinin ilk deneme laboratuvarıydı.

Bu koşullardan yola çıkılarak, Batı dünyasında hakimiyet mücadelesinde jakoben-sosyalist gelenekle amansız bir şekilde karşı karşıya gelen liberal geleneğin tutarlı bir tablosu çizildi. Liberal gelenek, Batı demokrasilerinin sahip olduğu özgürlük ve hakların taşıyıcısıyken, ikincisi, toplumsal hedefleri başarısızlığa mahkum olan totaliter bir iktidar merkeziliği görüntüsü sergilemektedir. Ludwig von MISES’e göre, salt “liberal toplum ideolojisi” kapitalizmle birleşerek “modern yaşam tarzımızın simgesi olan tüm bu mucizelerin dayandığı temeli oluşturmuştur” (1927, 164). Çoğu kişi tarafından 20. yüzyılın en önemli liberali olarak kabul edilir Mises’in öğrencisi Friedrich August von HAYEK daha da ileri gider: “her ne kadar liberal yöntemlerle maddi eşitlik ancak sınırlı bir çerçevede sağlanabilse de, sosyal köken, milliyet, ırk, din, cinsiyet vb. nedenlerle yapılan tüm ayrımcılıklara karşı, biçimsel eşitlik için verilen mücadele liberal geleneğin temel özelliği olmaya devam etmektedir” (1973/2002, GS, A.5, 109).

3. Domenico LOSURDO’nun gösterdiği gibi, “L’in kazanımları o denli

önemli ve açık ki, ona başka, tamamen hayali kazanımlar atfetmeye gerek bulunmamaktadır” (2005/2010, 440). Bu nedenle, L’in coşkulu yorumcularının onun için çizdikleri kutsal imgeleri bir kenara bırakıp, çelişkilerini göz ardı etmeden, ana ifadelere odaklanmak gerekmektedir. Bunun yapılabilmesinin ön koşullarından bir tanesi, 1689’da İngiltere’de ilk liberal hükümetin barış ve hoşgörünün temelleri ortaya çıktığı şeklindeki kuruluş mitinin ortadan kaldırılmasıdır.

Bu hükümet ilk olarak, asiento’yu, yani zamana kadar İspanya’nın elinde bulunan köle ticareti tekeli ele geçirmekle işe başladı. Ayrıca, “İngiltere’nin Kızılderilileri” olarak adlandırılan ve LOCKE tarafından “kanunsuz” bir halk (tories) olarak damgаланan (1689, I.xi.137) ve İngiliz “polis terörünün” kurbanları haline gelen (Marx, 18/136) İrlandalıların durumunu da göz ardı etmemek gerekiyor İngiliz egemenliği, onları bastırmaktan, sömürmekten ve yönetsel bir “savaş ilanı” ile “olağanüstü hal”e tabi tutmaktan çekinmedi (11/392). Katliamlar, LOCKE’un Essay Concerning Toleration [Hoşgörü Üzerine Deneme] adlı eserinde “zehirli yılanlar” olarak nitelendirdiği (1667/1993, 202) Katolik dininin takipçilerinin hariç tutulduğu dini hoşgörü adına da işlendi.

Liberal kuramın merkezinde yer alan birey, gerçekte erkek mülk sahibidir. Yoksullar veya genel olarak mülk sahibi sınıfların dışında kalanlar hiçbir hakka sahip değildir. CONSTANT (Cours de politique constitutionnelle, 1818) eserinde, “doğum” ve “reşit olma”nın siyasi hakların devredilmesi için yeterli koşullar olmadığını belirtir (Bölüm VII; 1836, 118). “Muhtaçlık” (indigence) nedeniyle “ebedi bağımlılık içinde tutulup günlük çalışmaya mahkum edilen” kişi,

“kamusal işlerde bir çocuktan daha bilgili” ve “ulusal refahla bir yabancından daha ilgili” olmayacaktır (a.g.e.). “Bu nedenle, sadece yabancı iradedden bağımsız olarak yaşayabilecek kadar gelir sahibi olanlar politik haklarını kullanabilirler” (122).

1848’deki devrimci olayların ardından, sosyalizm uluslararası bir örgüt haline gelmesi ve işçilerin mücadeleleri ile genel oy hakkı taleplerinin giderek daha acil hale gelmesi bu manzarayı doğrulamaktadır. Birçok açıdan liberal bir demokrat olan, özellikle politik ekonomi üzerine yazdığı yazılarında sosyalist fikirlerle sempati duyaan ve kadınların özgürleşmesi lehine ünlü bir inceleme yazan John Stuart MİLL, 1859 yılında yazdığı ünlü denemesi Özgürlük Üzerine adlı eserinde iki konuya odaklanır: yükselen bir kitle toplumu ve onun “eşitlemesi” [asimilation] çerçevesinde diktatörce bir güç kullanma tehdidi oluşturan büyük çoğunluğa karşı, eğitilmiş ve zeki bireyin özgürlüğünün savunulması (2009, 104f); ve bireysel özgürlüğün (örneğin girişimcilik özgürlüğünün) devletin müdahalesine karşı savunulması, zira MİLL’e göre, devlet giderek daha fazla yoksul sınıfların büyük çoğunluğunun temsilcisi haline gelmektedir. MİLL’in, hükümetin hareket gücünün sınırlandırılmasından çok, “halkın egemenliği”nin (8) sınırlandırılmasını istemesi bir tesadüf değil, çünkü bu durumun “çoğunluğun tiranlığı”na yol açacağından korkuyordu (9). MİLL, Temsili Demokrasi Üzerine Düşünceler’inde (1861), “temsilci kurumun ve onu kontrol eden halkın siyasi muhakeme yeteneğinin yetersizliği” ile “sayısal çoğunluğun sınıf yasaması”na (1971, 121) yönelik “çifte tehlikeyi” ele alır. Mill, seçim hakkının genişletilmesi durumunda ortaya çıkan proletarya sınıfının halk hükümetinde kendi

çıkarlarını dayatabileceği yönündeki tehlikeye bir dizi istisna ile yanıt verir: “genel eğitim, genel seçim hakkının verilmesinden önce gelmelidir” (147); Halk meclisini seçme hakkı sadece vergi ödeyen vatandaşlara verilir, aksi takdirde vergi ödemeyen vatandaşlar “başkalarının parasına sahip olurlar” (148). “Ancak herkesin bir oy hakkı olması, herkesin eşit oy hakkına sahip olması gerektiği anlamına gelmez” (150): “Karar alma sürecinden tamamen dışlanmak [...] ve toplumsal çıkarları daha iyi algılama yeteneği nedeniyle başkalarına daha ağırlıklı bir oy hakkı tanımak, iki farklı şeydir” (151). Mill, “etki” ile “mülkiyet” arasında bir bağlantı kurmak istemediğini (agy), sadece “bireysel zihinsel üstünlük”ten bahsettiğini vurgular. Ona göre, bir işveren, basit bir işçiden “daha zekidir” (152). Mill, “genel güvenlik” (150) gerekçesiyle, toplumun büyük çoğunluğunu politik haklardan mahrum bırakır. Böylece ENGELS, İngiltere’de “zenginlerin kayırılmasının yasalarca açıkça kabul edildiği” tespitinde bulunabilmiştir (1/590; demokrasiye yönelik liberal eleştiri ve “efendi halk demokrasisi” konusunda bkz. LOSURDO 2005, Bölüm VII; ERCOLANI 2006, Bölüm III ve VII; Audard 2009, 196-211). Diğer bir büyük ayrımcılık ise dünya nüfusunun yarısından fazlasını ilgilendirmektedir: Kadınlar 20. yüzyıla kadar liberal ülkelerde oy kullanma hakkından ve kamu görevlerinde bulunma hakkından mahrum bırakılmışlardı. HAYEK’İN “Avrupa’nın en eski ve en başarılı demokrasisi olan İsviçre’de kadınların [...] hala oy kullanma hakkından mahrum oldukları” şeklindeki paradoksal ifadesi yeterli olacaktır (1960/2005, GS, B.3, 135, Fn. 4). – Üçüncü ayrımcılık olan “ırk” ayrımcılığı, en önemli sahnelerinden birini ‘dünyanın en büyük demokrasisi’

olan Amerika Birleşik Devletleri’nde sahiptir. LOCKE, ortak yazarı olduğu Carolina’nın Temel Anayasası’nda, orada yaşayan her özgür erkeğin, “görüşleri veya dinleri ne olursa olsun siyah köleleri üzerinde, mutlak güç ve otoriteye sahip olma” hakkını acımasızca talep eder (1669, No. 110). ENGELS’in İngiliz işçilere hitaben yaptığı konuşmada, “Amerika’daki siyahilerden daha kötü durumdaki köleler”in yanında olmaktan “mutlu ve gururlu” olduğunu belirtmesi tesadüf değildir (2/229, 400). Böylece, liberal ülkelerin kölelere yaşattığı kader ile ‘ücretli köleler’ olarak çalışan işçilerin kaderi arasında bir bağlantı kurar.

Ekonomik alanda da, beyanatlara ile uygulamalar arasında büyük bir uçurum mevcut. Adam SMITH’in serbest rekabet teorisinin aksine, David LANDES’tan hareketle 20.yüzyılda “ulusların zenginliği ve yoksulluğu” bağlamında, L’in iki sembol ülkesi olan İngiltere ve ABD’nin ekonomilerini kurarken son derece korumacı bir politika izlemiş oldukları tespitinde bulunabiliriz (1998, 265vd.). Joseph STİGLİTZ, özellikle 19. yüzyılda ABD’de “devletin aktif olarak şekillendirici bir biçimde ekonomiye müdahale ettiğini” vurgular (2002, 35; bkz. BÉNOIT 1978, 230-36). Zengin liberal ülkeler, Dünya Bankası ve IMF gibi büyük uluslararası kurumları kontrol ederek, kendilerinin uzun zaman önce terk ettikleri veya sadece sınırlı olarak uyguladıkları politikaları dikte etmektedirler. Onların rolü, “kötü samaritan” rolüdür (Chang 2008, 17). Sadece diğerleri için geçerli olan kuralları koymak suretiyle, küresel ekonomik rekabeti “eşit olmayanlar arasındaki bir oyun” haline getirmişlerdir (219; bkz. LOSURDO 2009, Bölüm III ve IV; ERCOLANI 2011, II. Bölüm, III.4 ve 5).

4. Hagiografik bir savunmanın

aksine, Batı toplumları, L'in tarihsel düşmanı olan Marksizm üzerinde tartışmasız bir zafer kazanmasının sonucu olarak değerlendirilemezler. L'in sadece insanlığın sınırlı bir kesimine tanıdığı hakları, sınıf, ırk ve cinsiyet sınırlarının ötesine uzanacak şekilde yaymaya yönelik en güçlü itici güç Marksizmden gelmiştir. L, başlangıçta kendisine yabancı olmasına rağmen demokratik kurum ve prosedürleri benimsemek suretiyle önemli başarılar elde etmiştir. Böylece, diğer politik-felsefi akımların başaramadığı, tarihsel kırılma anlarındaki dönüşüm yeteneğini kanıtlamıştır. Elbette bu yetenek, Leonard T. HOBHOUSE'dan Karl POPPER'a ve John RAWLS'a kadar uzanan eserlerin de kanıtladığı gibi, 20. yüzyılda L'e sürekli yeni zorluklar çıkaran politik rakiple olan çatışmadan kaynaklanmaktadır.

19. yüzyılın klasik L'ine yönelik eleştiriden yola çıkan HOBHOUSE, L'i toplumun tüm üyeleri için geçerli olan temellere oturtur. "Ekonomik adalet" hedefine yaklaşmak için, sadece politik ve devlet organizasyonunun devrimci bir şekilde yeniden yapılandırılması değil, aynı zamanda "mülkiyet üzerinde belirli bir egemenlikle [...] ve sanayi üzerinde kontrol gücüyle [...] sonatılmış" bir hükümet de gereklidir (1911/1964, 108). Hatta HOBHOUSE, "Özgürlük"ü "eşitlik'e bağlamak ve "bireyin kısıtlama olmaksızın hareket etme olanağının her türlü ilerlemenin ilkesi olduğu" görüşünü eleştirmek suretiyle, klasik L'in önemli bir ayağını yıkar. HOBHOUSE'a göre işletmeler için ekonomik bir korumacılık ve işçileri korumaya yönelik yasalar klasik L ile çelişse de, toplumun yararına olurdu, çünkü "iyi özgürlük" başkalarının zararına zengin olmak anlamına gelmez (17, 27, 41).

1929 krizi ile birlikte, yani altın

standardın ve kendi kendini düzenleyen piyasanın sonu ile birlikte klasik L'in bazı temel yapı taşları çöker. John Maynard KEYNES, sınırsız bireyciliğin, laissez-faire'in, devletin ekonomik konulara müdahale etmemesinin "klasik kuramı"nın, "ekonomik düzenimizde gerçekleştirmek istediğimiz davranış biçimini tasvir ettiğini" belirtir. Ancak bunun gerçekten böyle olduğunu varsaymak, zorluklarımızı basitçe görmezden gelmek anlamına gelir. (1936/1983, 29) Bu tür düşünceler, New Deal teorisyenini "devlet müdahalesinin, sürekli ve belki de sonsuz bir bunalımdan kurtulmanın tek yolu olduğu" sonucuna götürür (CW XXI, 59f).

Birçok liberal yazar, bir paradigma değişikliğine gitmek zorunda kalır. İspanya Cumhuriyeti Anayasa Meclisi üyesi olan José ORTEGA y GASSET, toplumun "seçilmiş bir azınlık" (minoría selecta) tarafından yönetilmesi gerektiği görüşünü savunsa da, aynı zamanda "sosyalist" bir L, yani "ekonomik eşitlik" ve "sosyal adalet"i ilke edinen "devletin programatik bir müdahalesi"ni talep eder (MERMALL 1998, 26). Ona göre, her "toplum aynı zamanda asosyalitedir, bireylerin karşılıklı itişmesi"dir ve bu da bireyi "doğası gereği" "hasta, kusurlu bir gerçeklik" haline getirir (ORTEGA y GASSET 1957/1978, GW VI, 243). Bu nedenle, "özel bir kuruma" ihtiyaç duyar, "genel olarak 'devlet' olarak adlandırdığımız bu kurum, o gücün acımasızca uygulanmasıyla görevlendirilir" (a.g.e.).

POPPER, yoksulluk, işsizlik ve katı sınıf bariyerleriyle mücadelede refah devletine belirleyici bir rol atfeder, ancak "gerekli bir kötülük" olarak nitelendirdiği devletin aşırı yetki kullanımının tehlikelerine karşı da uyarır (1963/2009, 537). Bir dizi kısıtlama önererek, "ekonomik gücün politik gücü egemenliği

altına almaması gerektiğini; gerekirse bununla mücadele edilmesi ve siyasi güç tarafından kontrol altında tutulması gerektiğini” vurgular (1945/2003, 147). – RAWLS, “dünyadaki keyfilğin düzeltilmesi” için, “doğal yeteneğin ve toplumsal ilişkilerin rastlantısallığını” dengeleyen bir “adalet tasavvuru” geliştirir. (1975, 32, 165). Buna göre, “fırsat eşitliği” ilkesi, dezavantajlı gruplara da “sosyal hareketlilik” güvencesi veren bir “temel adalet sistemi”nin oluşturulmasıyla desteklenmelidir (1982/1999, 364).

L’in dönüşümleri, Kenneth MINOGUE (1963, 12) gibi 20. yüzyılın samimi liberallerini bile, L’in tutarlı bir “öz”ünün varlığı konusunda şüpheyi düşürmüştür. Ona göre, en önemli Batı ülkelerinde, 20. yüzyılda iktidara gelen liberal partiler, “refah devleti” ve “sosyalist” olarak nitelendirilebilecek bir yasama süreci başlatmış ve böylece geçmiş yüzyıllarda liberal olarak kabul edilen doktrinin büyük bir kısmından uzaklaşmışlardır. 20. ve 21. yüzyılda, Neo-Le dahil olan ve HAYEK’in önde gelen temsilcisi olduğu muhafazakar ve gerici L akımı, bu doktrini referans almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

C. AUDARD, Qu'est-ce que le libéralisme? Éthique, politique, société, Paris 2009; F.-P. BÉNOIT, La démocratie libérale, Paris 1978; H.-J. CHANG, Bad Samaritans. The Myth of Free Trade and the Secret History of Capitalism, New York 2008; B. CONSTANT, Cours de politique constitutionnelle (1818), ed. J.-P. Pagès, Cilt. 1, Paris 1836; a.g.y., “Über die Freiheit der Alten im Vergleich zu der der Heutigen” (1819), W 4: Politische Schriften, Berlin/B 1972, 363-96; P. PERCOLANI, Il Novecento negato. Hayek filosofo politico, Perugia 2006;

a.g.e., La storia infinita. Marx, il liberalismo e la maledizione di Nietzsche. Presentazione di Luciano Canfora, Napoli 2011; J. GRAY, Liberalisms. Essays in Political Philosophy, Londra-New York 1989; F. A. v. HAYEK, Die Verfassung der Freiheit (1960), GS, Abt. B, Cilt. 3, Tübingen 2005; a.g.y., “Liberalismus” (1973), Grundsätze einer liberalen Gesellschaftsordnung. Siyasi Felsefe ve Teori Üzerine Denemeler içinde, GS, Bölüm A, Cilt 5, Tübingen 2002, 88-119; L. T. HOBHOUSE, Liberalism (1911), New York 1964; J. M. KEYNES, Allgemeine Theorie der Beschäftigung, des Zinses und des Geldes (1936), İngilizceden F. Waeger tarafından çevrilmiş, 6. baskı, Berlin/W 1983; a.g.y., The Collected Writings of John Maynard Keynes (CW), Cilt XXI: Activities 1931-1939. World Crises and Policies in Britain and America, Londra 1982; D. LANDES, The Wealth and Poverty of Nations, Londra 1998; J. LOCKE, An Essay Concerning Toleration (1667), a.g.y., Political Writings içinde, Londra-New York 1993; a.g.y., Zwei Abhandlungen über die Regierung (1689), İngilizceden çeviren H. J. Hoffmann, Frankfurt/M 1977; D. LOSURDO, Freiheit als Privileg. Eine Gegengeschichte des Liberalismus (2005), İtalyanca’dan çeviren H. Kopp, Köln 2010; a.g.y., Marx e il bilancio storico del Novecento, Napoli 2009; Th. MERMALL, “Introducción biográfica y crítica”, J. Ortega y Gasset, La rebelión de las masas içinde Madrid 1998, 7-83; J. St. MILL, Über die Freiheit (1859), İngilizceye çeviren E. Wentscher, yeni baskı ed. H. D. Brandt, Hamburg 2009; a.g.y., Betrachtungen über die repräsentative Demokratie (1861), yeniden çeviren H. Irle-Dietrich, Paderborn 1971; K. MINOGUE, The Liberal Mind (1963), Indianapolis 2001; L. v. MISES, Liberalismus, Jena 1927; J.

ORTEGA y GASSET, Der Mensch und die Leute (1957), GWVI, çev. v. G.Kilpper ve U.Weber, Stuttgart 1978; K.POPPER, Die offene Gesellschaft und ihre Feinde, Cilt 2: Falsche Propheten: Hegel, Marx ihre Folgen (1945), 8.A., Tübingen 2003; a.g.y., Vermutungen und Widerlegungen (1963), İngilizceden çeviren G.Albert ve diğerleri, Tübingen 2009; J.RAWLS, Eine Theorie der Gerechtigkeit, Amerikan İngilizcesinden çeviren H.Vester, Frankfurt/M 1975; a.g.y., “Social Unity and Primary Goods” (1982), a.g.y. Collected Papers içinde Cambridge/MA 1999, 359-87; J.STİGLİTZ, Die Schatten der Globalisierung, İngilizce’den çev. Th.Schmidt, Bonn 2002.

Tanıma, yoksulluk/zenginlik, aydınlanma, sömürü, sivil toplum, sivil haklar, demokrasi, Eşitlikçilik, mülkiyet, özgürleşme, faşizm, feminizm, ilerleme,

Fransız Devrimi, serbest ticaret, özgürlük, topluluk, adalet, cinsiyet sözleşmesi, toplum, toplumsal sözleşme, şiddet, eşitlik, eşitlikçilik, küreselleşme, egemenlik, ideoloji eleştirisi, emperyalizm, bireycilik, birey, çıkar, sınıf mücadelesi, Sömürgecilik, Rekabet, Konsensüs, Muhafazakarlık, Kozmopolitizm (modern), Yasal Marksizm, Yasallık/Meşruiyet, Lib-Lab, İnsan Hakları, Gece Bekçisi Devlet, Doğa Hukuku, Neoliberalizm, New Deal, özel/kamu, özel mülkiyet, hukuk, hukukun üstünlüğü, reformizm, kendi kaderini tayin, sosyalizm, sosyal liberalizm, devlet, totalitarizm, evrenselcilik, faydacılık, ütopya, anayasa, toplumsallaştırma, sözleşme, uluslararası hukuk, halk demokrasisi, halk egemenliği, direniş hakkı, refah devleti, sivil toplum

PAOLO ERCOLANİ (AU)
Çeviren: Metin TOPRAK